

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΙΙ

Ἡ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΚΑΙ ΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΙ ΤΟΥ ΨΥΧΙΚΟΥ ΒΙΟΥ

Ἡ περὶ τὸ μεθοδολογικὸν πρόβλημα ἀβεβαιότητος, ὑφ' ἧς κατέχεται καὶ διαταράσσεται ἡ ψυχολογία, εὐχερῶς ἐξηγεῖται οὐ μόνον ἐκ τοῦ νεαροῦ τῆς ἡλικίας αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ πολυπλόκου χαρακτήρου τῆς, δι' ὃν αὕτη κατὰ τὰς τάσεις καὶ προτιμήσεις τῶν περὶ αὐτὴν ἀσχολουμένων τείνει νὰ προσπελάζη πρὸς ταύτην ἢ ἐκείνην τῶν πολλῶν καὶ διαφόρων ὁμῶρων ἐπιστημῶν. Ἀλλὰ παρὰ τὰς τοιαύτας ἀβεβαιότητας ἐπιτελεῖ πραγματικὰς προόδους· δύναται δὲ νὰ λεχθῆ ὅτι ἡ γενικὴ γνώσις τοῦ ψυχικοῦ βίου ἀπὸ τῶν προσφάτων ἔτι ἀρχῶν τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας προήχθη καὶ ἐπλουτίσθη. Βεβαίως οὐχὶ πᾶσαι αἱ ἀπόψεις τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς συνειδήσεως διτρευνήθησαν ἐξ ἴσου· ἐνφ' ἧς λ. χ. αἱ ψυχολογικαὶ καὶ φυσιολογικαὶ ψυχολογικαὶ μέθοδοι ἠκριθῶσαν ἱκανῶς τὰ τῶν αἰσθημάτων καὶ ἀντιλήψεων, ἢ τι ἢ οὐδὲν ἠδυνήθησαν νὰ πράξωσι περὶ τῶν ἀνωτέρων λειτουργιῶν τῆς λογικῆς νοήσεως καὶ φαντασίας, κεφάλαια δὲ ὅλα, ἅτινα εἶναι πλείστου λόγου καὶ διαφέροντος ἄξια πρὸς τὴν ψυχολογίαν (ἄρκει νὰ μνημονεύσωμεν λ. χ. τὴν ψυχολογίαν τῆς γλώσσης, τὴν ψυχολογίαν τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας κτλ.), εἰ μὴ θέλωμεν νὰ ὀνθυλεύσωμεν αὐτὰ διὰ τῆς ρητορείας τῆς παλαιᾶς φιλοσοφίας, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι περιορίζονται εἰς ὀλίγα καὶ διεσπαρμένα θραύσματα ἐπιστήμης ἐν τῇ γενέσει νῦν διατελοῦσης.

Οὐχὶ μικρὸν μέρος τῆς ἥκιστα παρηγόρου ταύτης καταστάσεως ἀποδοτέον εἰς τὴν δυσχέρειαν τοῦ νὰ ἐναποτυπωθῆ εἰς τὴν καθαρὰν ἐνδοσκοπικὴν ψυχολογίαν ὁ χαρακτήρ ἐκεῖνος τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης, αὗ ἡ ἀπουσία παρ' οὐκ ὀλίγοις συγγραφεῶσι κατέστησεν αὐτὴν τόσον ὀλίγον ἀξιοσώστατον εἰς τοὺς συγχρόνους ψυχολόγους, ὥστε αὕτη ὅλως ἀδίκως νὰ τιμασθῆ καὶ νὰ καταφρονηθῆ. Ἡ καθαρὰ ἐνδοσκοπικὴ ψυχολογία

ἔχει, ὡς εἶδομεν, τὰ ἀπαράγραπτα αὐτῆς δίκαια καὶ δύναται τόσον καλῶς νὰ ἐπιβάλῃ αὐτά, ὥστε τῶν νεωτέρων ψυχολόγων οἱ κράτιστοι ζητοῦντες, ὡς εἶναι ὀρθόν, νὰνακαινίσωσιν αὐτὴν ἐπὶ βάσεως ἐπιστημονικωτέρας καταφεύγουσιν εἰς αὐτὴν ὡς τὴν ἀρίστην πηγὴν πρὸς ἔρευναν τῶν ὑψηλοτέρων γεγονότων τῆς συνειδήσεως.

Ἡ διαίρεσις τῶν ψυχικῶν στοιχείων.

Ἄλλ' ὅμως ἀπὸ ταύτης τῆς οὐπὼ καλῶς καθωρισμένης καταστάσεως τῆς ψυχολογικῆς ἐπιστήμης φαίνεται ὅτι προκύπτει ἀποτέλεσμα τι ἱκανῶς σαφές ἐκ τῆς ταυτοχρόνου ἐργασίας τῶν ποικίλων μεθόδων ἐρεύνης ἔτι καὶ ἐν τῇ λίαν ἀνίσῳ θέσει, ἐν ἣ αὐταὶ διατελοῦσι. Τῶν ψυχικῶν γεγονότων ἡ ἀνάλυσις γίνεται πάντοτε λεπτοτέρα καὶ ὀξυτέρα. Ἀπὸ τοῦ Λωκίου, ὅστις, ἐγκαινίζων ἐμπειρικὴν ἔρευναν τῆς γενέσεως τῶν ἡμετέρων γνώσεων, εἰσηγεῖτο πρῶτος ἀκριβῆ ἀνάλυσιν τῶν στοιχείων, ἐξ ὧν αὐταὶ συντίθενται, καὶ ἀπὸ τοῦ Λεϊβνιτίου, ὅστις ὀδηγούμενος ὑπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ψυχικῆς συνεχείας ἐπεχειρεῖ νὰναλύσῃ τὰ σύνθετα ἀντιληπτικὰ γεγονότα εἰς τὰ συστατικὰ μέρη αὐτῶν τὰ οὐχὶ πάντα προσιτὰ εἰς τὴν ἐνσυνείδητον ἐμπειρίαν, μέχρι τῶν ἐρευνῶν τῆς ψυχοφυσικῆς τοῦ XIX αἰῶνος ἡ ἐργασία ὑπῆρξε λίαν μακρὰ καὶ ὁ θερισμὸς ἀφθονος. Εἰδίκευσις πάντοτε λεπτομερεστέρα ἐπεγίνετο εἰς τὸν τρόπον τῆς ἐξετάσεως τοῦ συνόλου τῶν ψυχικῶν γεγονότων· ὅ,τι πρότερον ἐφαίνετο ὁμογενές, διεκρίθη εἰς ποικίλας καὶ διαφόρους ἀπόψεις. Ἄλλ' ἐπετελέσθη καὶ ἡ ἀντίστροφος ἐργασία πάντοτε μείζονος συγχωνεύσεως πρὸς ἀλληλα τῶν ποικίλων στοιχείων τῆς συνειδήσεως· ἀπόψεις τινὲς πρότερον νομιζόμεναι ὅλως διεκεκριμέναι ἀνεφάνησαν συνδεδεμέναι πρὸς ἀλλήλας· ἐπὶ φαινομένων θεωρουμένων πρότερον πρὸς ἀλληλα ἑτερογενῶν ἀνεκαλόφθησαν πραγματικοὶ δεσμοὶ μεγάλως συντελέσαντες εἰς τὴν μείζονα κατανόησιν τῆς εἰδικῆς φύσεως τοῦ ψυχικοῦ γεγονότος. Ἐν δὲ τῶν μάλιστα περισπουδάζτων ἐπιτευγμάτων τῆς νεωτέρας ψυχολογίας εἶναι βεβαίως ἡ ταυτόχρονος ἀναλυτικὴ καὶ συνθετικὴ ἐργασία. Καθὼς πᾶσαι αἱ ἄλλαι μέθοδοι τῆς σημερινῆς ψυχολογίας, οὕτω καὶ αὕτη ἔχει τὰ προηγούμενα αὐτῆς, εἶναι δὲ ταῦτα ἐν μέρει λίαν ἀρχαῖα. Ἦδη παρὰ Πλάτωνι ἐμφανίζεται πρώτη τις διαίρεσις τῶν ψυχικῶν στοιχείων γενομένη κατὰ τὴν ὀρθολογικὴν ἐκείνην ἀρχήν, ἣτις ἐπὶ μακρὸν ἐδέσποσεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ψυχολογίας. Ὁ νοῦς (τὸ λογιστικόν) θεωρεῖται ἐν τῷ συστήματι αὐτοῦ τὸ μόνον ὡς ἀληθῶς εὐγενές καὶ ἐκλεκτὸν μέρος τῆς ψυχῆς, τὸ μόνον ἐν τῇ κεφαλῇ ἐδρεῖον, αἱ δ' ἄλλαι δυνάμεις, αἵτινες ὁμολογῶντο νὰ καλῶνται παθηματικὴ, αἰσθητικὴ καὶ φυτικὴ (θυμοειδὲς καὶ ἐπιθυμητικόν), κατ' οὐδένα τρόπον δύνανται νὰ συγκρίωνται πρὸς αὐτό, ἔχουσιν ἔδραν κατωτέραν καὶ δὲν κοινωνοῦσι τῆς λογικῆς

φυχῆς¹⁾. Ἀλλὰ τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ διαίρεσις ἐγκαινίζει, ὡς φαίνεται, εἶδος τι διαβαθμίσεως καὶ ἐπομένως συνεχείας πρὸς ἀλλήλας τῶν ψυχικῶν δυνάμεων ἐπὶ τῆς ἐννοίας ἂν μὴ ἀληθοῦς ἀνελίξεως, ὡς ἡμεῖς αὐτὴν ἐννοοῦμεν, ἀλλὰ πάντως σειρᾶς τινος, ἐν ἣ ὁ ὑπέρτερος βαθμὸς ἐμπεριέχει τὸν κατώτερον. Δύο εἶναι αἱ κύριαι δυνάμεις κατ' Ἀριστοτέλη, ὁ νοῦς καὶ ἡ βούλησις, εἶδομεν δὲ ὅτι τὰς δύο ταύτας ἔλαβεν ὡς βᾶσιν διαίρεσεως τῶν ἀρετῶν.

Διὰ τῶν Ἀγγλῶν καὶ Γερμανῶν ψυχολόγων τοῦ XVIII αἰῶνος καὶ τοῦ Ρουσσῶ ἐν Γαλλίᾳ ἄρχεται νὰ λαμβάνη θέσιν ἐν τῇ ψυχολογίᾳ τὸ συναίσθημα, ὅπερ ὕστερον παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι τοῦ XIX αἰῶνος τείνει νὰ εἰσχωρήσῃ ἀσὶ μᾶλλον εἰς τὴν περιοχὴν τῆς συνειδήσεως. Ἀλλὰ δὲν ἦτο καλῶς ὠρισμένη παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι τούτοις ἢ εἰς τοιοῦτο σπουδαῖον ψυχικὸν τοιχείον προσνεμομένη θέσις (οὐδ', ὡς φαίνεται, παρὰ τῷ Tetens), ὥστε δυνάμεθα κάλλιστα νὰ εἴπωμεν ὅτι τὴν πρώτην σαφῆ κατάταξιν τῶν λεγομένων δυνάμεων εὕρισκομεν παρὰ Καντίῳ, ὅστις πρῶτος διείλε τὴν συνειδητὴν εἰς τὰς τρεῖς δυνάμεις τοῦ γινώσκειν, τοῦ συναισθάνεσθαι ἡδονὴν ἢ λύπην καὶ τοῦ ὀρέγεσθαι²⁾. Καταπολεμηθεῖσα δὲ σφοδρότατα ὑπὸ τοῦ Ἐρβάρτου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἢ τριχοτομία αὐτῆ, παρὰ τὰς ποικίλας ἀποπειράς τοῦ νᾶντικατασταθῶσιν ἀντ' αὐτῆς ἄλλαι διαίρεσεις, ὅμως παρέμεινε πάντοτε ἢ μάλιστα παραδεδογμένη, δι' ὃ ἀπ' αὐτῆς θὰ ὀρμηθῶμεν, ὅπως ἐξετάσωμεν τὰς διαφόρους ἀπόψεις τῆς συνειδήσεως.

Ἡ γ ν ῶ σ ι ς .

Λέγοντες γενικῶς γνῶσιν ἐν τῇ ψυχολογίᾳ ἐπινοοῦμεν νὰ δηλώσωμεν πάσας ἐκεῖνας τὰς λειτουργίας, δι' ὧν λαμβάνομεν εἶδησι τῆς ὑπάρξεως γεγονότος, ὅπερ σιωπηλῶς κρίνομεν ὡς ἀλλότριον ἡμῶν, ὡς ὑφιστάμενον ἔξω τοῦ ἡμετέρου ἐγῶ, ἐννοοῦντες τὸ ἐγῶ ὡς γεγονὸς καθαρῶς ψυχικόν. Εἶναι ἄρα προφανὲς ὅτι ἡ γνῶσις ἐμφανίζει ποικίλας μορφὰς κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς εἰδήσεως ταύτης· ὅθεν ἔχομεν τὴν ἐποπτικὴν γνῶσιν, διδομένην ἡμῖν ὑπὸ μόνῃς τῆς ἀντιλήψεως τῆς αἰσθήσεως ἢ ὑπὸ τῆς ἐν εἰκόνι ἀναπλάσεως αὐτῆς, ἢ τὴν λογικὴν γνῶσιν, διδομένην ὑπὸ τῆς ἐννοίας. Ἐποπτεία ἄρα καὶ ἐννοία παριστῶσι τὰ δύο

¹⁾ Πρὸς. κεφ. I σελ. 6.

²⁾ Οὕτως εἶναι διηρημένη ἡ Ἀνθρωπολογία αὐτοῦ, εἰς δὲ τὰς τρεῖς ταύτας δυνάμεις τῆς ψυχῆς ἀνάγει πάσας τὰς ἄλλας ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ εἰς τὴν Κριτικὴν τῆς κρίσεως. Περὶ τῆς διαίρεσεως τῶν δυνάμεων, ἰδίᾳ δὲ περὶ τοῦ συναίσθηματος πρὸς. I, Orth, Gefühl und Bewusstseinslage 1903, σελ. 6 κέ. (Historischer Rückblick).

ἄκρα τῆς κλίμακος ταύτης, ἀλλ' ἄκρα μὴ ἐμπεριέχοντα προσάλληλον ἀντίφασιν, διότι ἐποπτικόν τι στοιχείον εἰσέρχεται καὶ εἰς τὴν μάλιστα ἀφηρημένην καὶ κυριώτατα ἐννοιολογικὴν γνῶσιν, εὐκρινῆς δέ τις γραμμὴ διαχωρίσεως μεταξὺ ταύτης καὶ τῆς ἐποπτείας εἶναι τῶν ἀδυνάτων νὰ χαραχθῇ.

Ἄλλ' ὅμως τοιαύτη σαφὴς διάκρισις ἐγένετο ὑπὸ τῆς ὀρθολογικῆς φιλοσοφίας καὶ ψυχολογίας. Τηλικαύτη ἀπ' ἀλλήλων διαφορὰ τῶν κατωτέρων καὶ ἀνωτέρων λεγομένων μορφῶν τῆς γνώσεως ἐνομιζέτο ὅτι ὑπάρχει, ὥστε νὰ θεωρῶνται αὗται ἀπότοκοι διαφορῶν ψυχικῶν δυνάμεων. Οὐδαμῶς δ' ἦτο παραδεκτὸν ὅτι αἱ μορφαὶ τοῦ συλλογισμοῦ καὶ δὴ τῆς ἀφηρημένης, τῆς θεωρητικῆς νοήσεως, ἐγκλειούσης ἐν ἑαυτῇ ὑψίστας περὶ τοῦ κόσμου, τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ θεοῦ ἐννοίας, ἠδύναντο νὰ πορρέωσιν ἀπὸ τῶν ταπεινῶν πηγῶν τῆς αἰσθήσεως ἢ τῆς φαντασίας. Αὗται ὑπελαμβάνοντο ἀκάθαρτοι, συγκεχυμένοι μορφαὶ τοῦ αἰσθήματος. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἐκδοχὴ τοῦ Κριτεζίου, ἐπεκτεινομένη ὑπ' αὐτοῦ, ὡς εἶδομεν, καὶ ἐπὶ τὰ πάθη τῆς ψυχῆς· τελειοποιηθεῖσα δὲ ὑπὸ τοῦ Λεϊβνιτίου ἐσεχώρησεν ὕστερον εἰς τὴν ψυχολογίαν διὰ τοῦ Οὐολφίου καὶ τῆς σχολῆς αὐτοῦ. Οὐδ' ἡ ὑπὸ τοῦ Καντίου ἐπεισαχθεῖσα περιθρύλητος διάκρισις ἐποπτείας καὶ νοῦ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐλαττωθῇ ἢ κατὰ παράδοσιν ὑπάρχουσα τούτων ἀντίθεσις. Ἐἰ καὶ μορφή καὶ ὕλη τῆς γνώσεως νοοῦνται ὑπὸ τῆς κριτικῆς ἰδεοκρατίας τοῦ Καντίου ὡς ἀδιασπᾶστος συνδεδεμένοι πρὸς ἀλλήλας, ὅμως τὰ αἰσθήματα, καθὸ συνιστῶντα κατὰ Κάντιον τὴν «ὕλην» τῆς ἡμετέρας γνώσεως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς «μορφάς» τῆς ἐποπτείας καὶ πρὸς τὰς «κατηγορίας» τοῦ νοῦ, παραμένουσι πάντοτε ὡς τι θεμελιωδῶς διακεκριμένον ἀπὸ τοῦ λογικοῦ, τοῦ ἐμφύτου στοιχείου τῆς συνειδήσεως, ὡς τι ἐγγυτέρω τοῦ κόσμου τῶν ἐξωτερικῶν, τῶν φυσικῶν φαινομένων κείμενον ἢ τὸ στοιχείον τοῦτο. Ἡ περίφημος διάκρισις, ἐνῶν ἐπεδίωκε νὰ διευθετήσῃ ὀριστικῶς τὴν ἤδη ἀπὸ μακροῦ χρόνου ὑφεστῶσαν διαφωνίαν θεωρητικῆς καὶ ἐμπειρικῆς φιλοσοφίας, τελευτῶσα οὐδὲν ἄλλο κατώρθωσεν ἢ νὰ περικαλύψῃ ἐπιδεξίως ἐκδοχὴν ἔωλον ἤδη καὶ ἀστήρικτον, ἣτις ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις ἔμελλε νὰ ἐγκαταλειφθῇ, χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ γίνῃ προσχώρησις τις εἰς τὰς γνώμας τῆς αἰσθησιοκρατικῆς ἐμπειρικῆς διδασκαλίας.

Ἡ τελευταία αὕτη φιλοσοφικὴ καὶ ψυχολογικὴ τροπὴ, ἣτις, ὡς γνωστόν, ἔλκει τὴν πρώτην αὐτῆς καθαρὰν ἀρχὴν ἀπὸ τοῦ Λωκίου, εἶναι πρὸς ἡμᾶς ἀναντιρρήτως πολλοῦ λόγου ἀξία, διότι διετήρησεν ἀπαραμείωτον τὴν μεγάλην ἀξίαν, ἣν ἔχει ἐν τῇ γνῶσει τὸ δεδομένον τοῦ αἰσθήματος καὶ ἐπομένως τῆς ἐμπειρίας. Ἐσφαλῆ δὲ θελήσασα νὰ καταστήσῃ ἐκποδῶν ἢ νὰ περιτειλῆ εἰς τὸ ἐλάχιστον τὸ συνθετικόν, τὸ ἐνδομήχως ἐνεργητικόν στοιχείον τῆς συνειδήσεως· διὸ ἐν τῇ ἐξηγήσει τῶν ἐπιπλοκωτέρων γεγονότων, ἔνθα τὸ τοιοῦτο στοιχείον εἶναι ἰσχυρότερον

καὶ δραστικώτερον, ἀπεδείχθη αὕτη ἀνεπαρκὴς πρὸς τὸ ἑαυτῆς ἔργον. Ἡ ἐξήγησις αὐτῆς, καθ' ἣν τὸ ἐπίπλοκον ψυχικὸν φαινόμενον προέκυπτεν ὑπεράνω τοῦ ἀπλοῦ οἴονει δι' αὐτομάτου ἐπιπροσθέσεως, εἶχε τι τὸ ἄγαν ἐξωτερικὸν καὶ μηχανικόν, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ ποθῆ πειστικῆ μηδὲ κατ' ἀκολουθίαν νὰ πληρώσῃ τὸ χάσμα τὸ ἐκ τῆς διασπάσεως τῆς ψυχικῆς συνεχείας, δι' ὃ ἐπητιῶντο τὴν ὀρθολογικὴν σχολήν.

Τὰ δύο διάφορα ἀποτελέσματα, εἰς ἃ ἡ νεωτέρα ψυχολογία κατέληξεν ἐν τῇ ἐξετάσει τῆς γνώσεως, ἦτοι ὁ διαμερισμὸς καὶ ἡ ἀνάλυσις τῶν συνιστῶντων αὐτὴν στοιχείων, καὶ ἡ τούτων συνθετικὴ ἐνότης, διαφωτίζονται ἐνταῦθα ἐναργέστατα. Αἱ ψυχολογικαὶ ζητήσεις τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων φαίνεται ὅτι κατ' ὀρθὴν νὰ ποθεῖται τὴν ἐν ταῖς ἀπλουστέραις αἰσθητικαῖς λειτουργίαις στοιχειώδη ὑπαρξίν τῶν αὐτῶν ἐκείνων ψυχικῶν ἐνεργειῶν, αἵτινες δραστικώτερον ἐκδηλοῦνται ἐπὶ τῶν ὑψηλοτέρων λειτουργιῶν. Ἄπας ἄρα ὁ γνωστικὸς ψυχικὸς βίος ἀποτελεῖ μίαν μόνην ἀδιάκοπον συνέχειαν νοουμένην ἐπὶ σημασίας ἐξ ἴσου ἀφισταμένης ἀφ' ἑκατέρας τῶν κατὰ παράδοσιν ἀντιμαχομένων ἐκδοχῶν.

Θὰ ἴδωμεν κατωτέρω πῶς ἡ σύγχρονος ψυχολογία ἐννοεῖ τὸ ἀντιληπτικὸν γεγονός καὶ ὅποσον ἡ τοιαύτη ἐκδοχὴ αὐτῆς διαφέρει τῆς ἀρχαίας. Ἀρκεῖ δ' ἡμῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ καθιδρύσωμεν τὴν συνέχειαν καὶ ὁμογένειαν τῆς γνώσεως σημειοῦντες τὰ διακρίνοντα αὐτὴν γενικὰ γνωρίσματα.

Εἰς τὴν ἐπίλυσιν τοῦ τοιούτου δυσχεροῦς προβλήματος πολύτιμον συμβολὴν δύναται φυσικῶς τῷ λόγῳ νὰ παράσχη ἡ συγκριτικὴ ψυχολογία. Εἶδομεν ὅποια διαφωνία περὶ τῆς ἐκτάσεως καὶ φύσεως τῆς συνειδήσεως ἐν τῷ ζωϊκῷ κόσμῳ διαχωρίζουσι νῦν ψυχολόγους καὶ βιολόγους. Ἄλλ' εἶδομεν προσέτι ὅτι αἱ ἰσχυρότεραι διαφωνία ἀναφύονται ἐπὶ τῶν κατωτάτων βαθμίδων τῆς ζωολογικῆς κλίμακος, ἐνῶ περὶ τῶν ἀνωτέρων ζῴων πάντες που ὁμοφώνως παραδέχονται ὅτι ταῦτα ἔχουσι ψυχικὰς λειτουργίας συγγενεῖς πρὸς τὰς ἀνθρωπίνας. Ἀλλὰ καὶ προσνέμοντες τὸ ὀφειλόμενον μέρος εἰς τὰς ἀφύκτους ὑπερβολάς, ἐφ' ἃς αἱ παρατηρηταὶ ἐνδέχεται νὰ παρέλκωνται καὶ νὰ παρασύρωνται, ὅμως φαίνεται βεβαία ἡ εἰς πολλὰ ζῷα ὑπαρξίς μεγάλου ἀριθμοῦ ψυχικῶν γεγονότων, ἐχόντων μεγάλας ἀναλογίας πρὸς τὰ κυρίως διανοητικὰ καλούμενα. Ὁ ἀναλογικὸς καλούμενος συλλογισμὸς εἶναι ὁ μάλιστα προσεγγίζων πρὸς τὰς μορφὰς τοῦ καθ' ὁμοιότητα συνειρμοῦ, ὁ δὲ συνειρμὸς οὗτος ὑπάρχει ἀναμφηρίστως εἰς τὰ ζῷα. Ἡ ἀπὸ τούτου ἐπὶ τὸν ἀναλογικὸν συλλογισμὸν μετάβασις εἶναι φυσικὴ καὶ ἀναπόδραστο¹).

¹) Περὶ τούτου δεῖξτε τὸ καλὸν βιβλίον τοῦ Ribot, *L'évolution des idées générales*, 1897, σελ. 30 κέ, καὶ C. L. Morgan, *An introduction to compa-*

Ἄλλ' ἐν ταῖς ἐργασίαις ταύταις δὲν ἐξερχόμεθα τῶν ὀρίων τῆς εἰκόνας. Αὕτη δὲ ἡ «λογικὴ τῆς εἰκόνας», ὡς ὠνομάσθη, εἶναι ἡ πρώτη ἀτελής καὶ στοιχειώδης ἀρχὴ τῆς κυρίως καὶ ἀληθοῦς λογικῆς, ὡς δὲ κάλλιστα πάντων τῶν συγχρόνων ψυχολόγων ὁ James¹⁾ ἀπέδειξε, περιορίζεται εἰς ὀλιγίστας πράξεις καὶ ταύτας πάντοτε ἀναφερομένας εἰς ἄμεσα διαφέροντα καὶ συναισθημάτων. Οὕτω καὶ ἡ ἀφαίρεσις ἄρχεται ἀπὸ τῶν συγκεκριμένων εἰκόνων καὶ ἀπὸ τῶν πρακτικῶν σκοπῶν²⁾. Ἡ προσοχὴ ἔνεκα τοῦ ἀμέσου διαφέροντος τοῦ ἡμετέρου πνεύματος στρέφεται κατὰ προτίμησιν εἰς τοῦτο μᾶλλον ἢ εἰς ἐκεῖνο τὸ μέρος τῶν ἡμετέρων ἀντιλήψεων παντελῆ ποιουμένη ἀφαίρεσιν πάντων τῶν λοιπῶν μερῶν. Ἦττον δ' εὐεξήγητος ἐν τῇ πρωτογόνῃ ψυχῇ εἶναι ἡ γενικέυσις, ἣτις, καίπερ στηριζομένη ἐπὶ τοῦ καθ' ὁμοιότητα συνειρμοῦ, ἀπαιτεῖ ἐπὶ πλέον συνθετικὴν πράξιν, ἥτοι τὴν ἐπέμβασιν βουλευτικῆς ἐνεργείας, ἣν δὲν κατορθοῦσι νὰ ἐρμηνεύσωσι ψυχολόγοι τινές, ὡς ὁ Ribot, ὅστις ὀνομάζει αὐτὴν, καταρεύγων εἰς ἔννοιαν λίαν μεταφορικὴν, πράξιν συμπυκνώσεως³⁾.

Ἡ ἔννοια αὕτη, ἔχουσα πολὺ τὸ μηχανικόν, δὲν κατορθοῖ βεβαίως νὰ διαφωτίτῃ ἐπαρκῶς γεγονός, οἷον τὸ τῆς γενικεύσεως, ὅπερ ἐμφαίνει τὴν παρουσίαν στοιχείου εἰδικώτερον πνευματικοῦ· τὸ δὲ γεγονός τῆς προσοχῆς, τὸ ἐρμηνεύον τὴν γένεσιν τῆς ἀφαιρέσεως, δύναται προσέτι, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, γενικώτερον ἢ ὡς συνήθως γίνεται νοούμενον, νὰ χρησιμεύσῃ εἰς ἐξήγησιν καὶ τῆς ἐναντίας λειτουργίας τῆς γενικεύσεως⁴⁾.

rative psychology, ἰδίᾳ κεφ. V, VI, XIV, XV, XVI. Washburn, The animal Mind, κεφ. XII. G. Bohn, La naissance de l'intelligence (1904), σελ. 317 κέ. Sully, The human Mind, 1892, τομ. I, σελ. 457 κέ. Höffding, Psychologie (γαλλ. μεταφρ.) σελ. 167 καὶ 230 κέ. Binet, La psychologie du raisonnement, 1886, σελ. 143 κέ.

¹⁾ Principii di psicologia (ἰταλ. μετάφρ.) σελ. 681.

²⁾ Πρβλ. James, ἐνθ' ἄν. σελ. 170. Höffding, ἐνθ' ἄν. σελ. 221. Ribot, ἐνθ. ἄν. σελ. 8.

³⁾ Ἐνθ' ἄν. σελ. 13. Ἐπιτυχῆς ἀνασκευὴ τῆς θεωρίας ταύτης εὐρίσκεται ἐν τῇ βιβλίῳ τοῦ Th. Ruyssen, Essai sur l'évolution psychologique du jugement (1904), σελ. 141 κέ.

⁴⁾ Εἰς τὸ σφάλμα ἄγαν μηχανικῆς ἐξηγήσεως τῶν διανοητικῶν λειτουργιῶν περιπίπτει καὶ κράτιστος ψυχολόγος, μαθ' οὗ ἀναμφιβόλως ὁ Ribot συνδέεται, ὁ Taine, εἰδομεν δὲ τοῦτο ἐν τῇ ἀνωτέρω γενομένη συντόμῳ ἀναλύσει τοῦ ἔργου αὐτοῦ L'intelligence (κεφ. I, σελ. 110 κέ). Περὶ τῶν προβλημάτων τούτων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν γένεσιν τῶν λογικῶν λειτουργιῶν, πρβλ. τὴν ἀξιόλογον πραγματείαν τοῦ Höffding: Du fondement psychologique des jugements logiques (ἐν τῇ Revue philosophique, 1901), ἐτι δὲ τοῦ αὐτοῦ, La Pensée humaine σελ. 70 κέ. (τῆς γαλλ. μεταφρ.) Περὶ τινος ἰδιαιτέρας ἐκδοχῆς τῶν

Ἄλλ' ἀναβάλλοντες νὰ ἐξετάσωμεν τὸν χαρακτῆρα τῆς γνωστικῆς λειτουργίας, ἀφ' οὗ ἐμφανίσωμεν τὴν τελείαν εἰκόνα τῶν ποικίλων ψυχικῶν γεγονότων, θὰ εἴπωμεν νῦν διὰ βραχέων περὶ τῶν πορισμάτων, εἰς ἃ κατήντησεν ἡ νεωτέρα ψυχολογία κατὰ τὴν ἔρευναν τῶν στοιχείων τῆς γνώσεως, ἥτοι τῶν αἰσθημάτων.

Καὶ ἐπιπολαία ἐξέτασις τῶν νεωτάτων καὶ τελειοτάτων ἐργασιῶν τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας ποιεῖ φανεράν παραχρῆμα τὴν μεγάλην ἐν τῇ ἀναλύσει τῶν αἰσθημάτων γενομένην πρόοδον. Μέγα πλῆθος εἰδήσεων ἀναμφιβόλως προσετέθη εἰς τὰς ἤδη καὶ ὑπὸ τῆς οὐχὶ νεωτάτης ψυχολογίας συνειλεγμένας περὶ τῶν γεγονότων τούτων. Οὐ μόνον αἱ σαφέστεραι καὶ εἰς τὴν γνώσιν σπουδαιότεραι ἀντιλήψεις, ὡς αἱ ὀπτικάι καὶ ἀκουστικάι, ἠρευνήθησαν καὶ ἐμελετήθησαν κατὰ τὰ μέρη αὐτῶν καὶ ἰδίᾳ ἐν ταῖς ἀναφοραῖς τῶν πρὸς τὰς ἀναγκαίας εἰς τὴν παραγωγὴν αὐτῶν μυϊκὰς κινήσεις, ἀλλ' ἐπίσης κατέστησαν ὑποκείμενον λεπτομερῶν μελετῶν τὰ σκοτεινότερα αἰσθήματα τῆς ἀφῆς, τῆς μυϊκῆς αἰσθήσεως, τῆς ὀργανικῆς αἰσθήσεως, τῆς ὀσφρήσεως καὶ τῆς γεύσεως. Τὰ δὲ μυϊκὰ καὶ ὀργανικὰ αἰσθήματα προσέλαβον ἰδιαιτέραν σημασίαν καὶ εἰς τὰ δεδομένα τῆς παθολογικῆς ψυχολογίας, ἥτις ἐξακολουθεῖ πάντοτε κάλλιον ἀποδεικνύουσα, ὅπως ταῦτα συμβάλλονται εἰς τὰς ἀλλοιώσεις τῆς συνειδήσεως καὶ ἰδίᾳ εἰς τὴν αἴσθησιν τῆς προσωπικότητος. Μὴ ἐπαρκούμενοι δὲ οἱ ἐρευνηταὶ εἰς τὰς συνήθεις κατατάξεις ἠθέλησαν νέας νὰ προθέσωσι κατηγορίας, ὡς λ. χ. τὴν τῶν ἀλγεινῶν αἰσθημάτων καὶ τὴν κατηγορίαν, περὶ ἧς πολὺς ἐγένετο λόγος, τῆς καλουμένης στατικῆς αἰσθήσεως. Οὕτω καὶ τὰ καλούμενα μυϊκὰ αἰσθήματα κινήσεως ὑποδιηρέθησαν εἰς τὰ κυρίως λεγόμενα μυϊκὰ, εἰς τενοντικά καὶ ἀρθρωτικά. Ἐπεχείρησαν δὲ κατόπιν, ἐπιχείρησιν τῶν δυσχερεσιμάτων, νὰ κατατάξωσι τὰ αἰσθήματα τῆς ὀσφρήσεως καὶ γεύσεως, ἀλλ' αἱ προταθεῖσαι ὁμοταξίαι καὶ ὑποδιαίρέσεις πόρρω ἔτι ἀπέχουσι τοῦ νὰ θεωρῶνται ἐπαρκεῖς.

Εἰς ἐρένας οὐχ ἦττον ἐπιμόνοος καὶ ἐπιπόνους ὑπεβλήθησαν καὶ αἱ ποικίλαι τάξεις τῶν ἀντιλήψεων καὶ ἰδίᾳ αἱ ὀπτικάι καὶ ἀκουστικάι, ἐν αἷς τὸ ὅλον ἦττον δυσχερῶς ἢ ἐν ταῖς ἄλλαις δύναται νὰ διασχίζηται εἰς τὰ συστατικά στοιχεία, ὥστε νὰ ἐπιτρέπωσιν, ὅπως ἐξετάζωνται οἱ παράγοντες τῶν παραστάσεων ἐκείνων καὶ ἐννοιῶν τόπου καὶ χρόνου, αἵτινες ἔχουσι μέγιστην ροπὴν εἰς τὴν μὀρφωσιν τῆς γνώσεως ¹⁾).

πρὸς ἀλλήλας γενετικῶν ἀναφορῶν λογικῆς νοήσεως καὶ στοιχειωδεστέρων ψυχολογικῶν μορφῶν ὅρα τὸ σπουδαῖον ἔργον τοῦ J. M. Baldwin, *Genetic Logic* (1906 κέ.).

¹⁾ Περὶ τῆς ἀναλύσεως τῶν αἰσθημάτων καὶ ἀντιλήψεων δύναται τις νὰ ἴδῃ πολλὰς ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἐργασίας. Ἄρκατ' νὰ μνημονεύσωμεν μάλιστα

Ἐὰν ἐκ πασῶν τούτων τῶν ἐπιμόχθων ἐρευνῶν δὲν προῆλθεν εἰς φῶς ὅ,τι ἀπ' αὐτῶν ἐλλόγως ὑπὸ πολλῶν προσεδοκᾶτο, ὅμως ἰσχυρῶς αὐταὶ συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ διασαφηθῇ καὶ διακριθῶσιν πολλῶ μᾶλλον ἢ ὑπὸ τῆς παλαιᾶς ψυχολογίας τῶν Ἀγγλων καὶ Σκώτων (οἵτινες ὅμως διὰ τῶν μέσων, ἅτινα εἶχον πρόχειρα, πολλὰ καὶ ἀξιόλογα κατὰ τινὰ ἐνόρρασιν κατώρθωσαν) ἡ κατασκευὴ τοῦ γνωστικοῦ μέρους τοῦ ψυχικοῦ βίου. Ἀλλ' εἰς τὰς ἐρεῦνας ταύτας, εἶναι δίκαιον νὰ ὁμολογηθῇ, ἡ ὁδὸς ἦτο ὅπως οὖν εὐχερῆς καὶ ὁμαλὴ καὶ ὑπὸ τῆς ψυχολογικῆς παραδόσεως ἤδη κεχαραγμένη ἐπὶ πλέον δὲ ἡ φυσικὴ καὶ φυσιολογία παρεῖχον ἀσφαλέστερα πειραματικὰ μέσα. Πολὺ ὀλιγώτερον εὐχερῆς ἀπέβαινε ἡ ἐρευνα περὶ ἄλλου τινὸς τῶν μερῶν τῆς συνειδήσεως, ἦτοι περὶ τοῦ συναισθήματος.

Τὸ συναισθημα.

Ἡ περὶ τούτου ἐρευνα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι εἶναι ὅλως νέα. Τῷ ὄντι οἱ ἀρχαῖοι ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἐξῆς δὲν ἐπραγματεύοντο περὶ τοῦ στοιχείου τούτου τῆς συνειδήσεως εἰ μὴ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἠθικὴν καὶ πρὸς τὰς περὶ τῶν ἀρετῶν διδασκαλίαις· τούτο δὲ παρέμεινε πάντοτε τὸ γνῶρισμα τῶν παρατηρήσεων, αἵτινες περὶ τοῦ πράγματος τούτου ἐξηνέχθησαν πρῶτον μὲν ὑπὸ τῶν συγγραφέων τῆς ἀναγεννήσεως, εἶτα δὲ ὑπὸ τοῦ Καρτεσίου καὶ τοῦ Σπινόζα, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐν μεγάλῃ πλησμονῇ ὑπὸ τῶν λεγομένων Ἀγγλων «συναισθηματικῶν», οἷον τοῦ Hutcheson καὶ Ἀδὰμ Σμῖθ, παρ' οἷς μάτην τις ἀναζητεῖ ἐπιστημονικὴν καὶ ἀντικειμενικὴν ἐξέτασιν τῶν ζητημάτων, τῶν ἀναφερομένων εἰς ἐκεῖνο, ὅπερ συνεφωνήθη νὰ καλεῖται «ἄνθρωπίνη

τὸ μέγα ἔργον τοῦ Wundt, Grundz.d. physiol. Psychol. 6η ἐκδ. 3 τόμος, (1908-1911), τὸ τοῦ Titchener, Experimental Psychology 4 τομ. (1901-1906), τοῦ Ebbinghaus-Duerr, Grundzüge der Psychologie 3 (1911-1913), τοῦ Kuelpe, Grundriss d. Psychol. (1893), τοῦ James Principles of Psychology, τοῦ Myers, Text-Book of Experimental Psychology (1909), τοῦ Judd, Psychology (1907), τῆς M. W. Calkins, An introduction to Psychology (1901), τοῦ B. Bourdon ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ G. Dumas ἐκδόσει Traité de Psychologie (1923-1924), τοῦ F. de Sarlo, I dati dell' esperienza psichica (1903) κτλ. Τῶν μὴ ἐπὶ τοῦ πειράματος στηριζομένων πραγματειῶν αἱ κράτισται εἶναι αἱ πολλάκις μνημονευθεῖσαι τοῦ Höffding, τοῦ Stout, Analitic Psychology (1η ἐκδ. 1896, 3η 1909), τοῦ Ward, Psychology (ἄρθρ. τῆς Βρεττανικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας), τοῦ Höfler, Psychologie (1897)· ἐκ δὲ τῶν παλαιότερων παραμένει πάντοτε κλασικὸν τὸ ἔργον τοῦ Bain, The senses and the intellect, ἰδίᾳ ἐν τῇ 4ῃ ἐκδόσει τοῦ 1894.